

СТАТИИ

Мила КРЪСТЕВА

В ТЕОПОЛИСА¹ НА ИСТОРИЯТА

The text introduces and defines the term theopolis, a two-part idiom accommodating both the idea of God – The Father (theos), the crucial agent in the narrative making of history, as well as the idea of the organised community of Bulgarians (polis), who, in their independent medieval fatherland, were experiencing their own glory and freedom. The vision of the theopolis of history is set within the system of authoritarian ethics, where the ultimate authority is the Father, while the doings of his subordinates are ordered in a hierarchical sequence. This paper proposes a theorisation of the archetypes of the collective unconscious that suppresses the inferiority complex of the enslaved Bulgarians and prompts a stiff line of defence, provoking compensatory visions of their own Great History.

Предварителни теоретични бележки

Текстът въвежда в употреба термина *теополис*, чиито структурни и смислови измерения се тълкуват посредством дълбинния психографски анализ на архетипното в колективното несъзнавано².

Ситуиран в дълбинната психоанализа и описан с риторичните стратегии на “История славянобългарска”, *теополисът* се определя като фикционалното видение на малоценностната колективна поробена психика за *преславната историята* на българите, когато Отечество им е било свободно и йерархично подредено по правилата на авторитарната етика³: със Закона на Бог-отец и патрицентричното господство на Отците⁴ под *Него*.

Представата за теополиса на историята, за *“преславните деяния от първите времена на нашия род, светци и царе”*⁵ има протяжен хронотоп: неговите *свещени* корени тръгват от старозаветното родословие на Мосхос⁶, пътешестват през почти хилядолетното *свободно* средновековно Първо и Второ българско царство⁷, и потъват в *Хаоса* на агарянски гнет⁸.

Паисий Хилендарски възстановява този хронотоп няколко века по-късно, в средата на XVIII век, *когато*:

– българското му Отечество и обитателите му, преди да се докочнат до модерните антропоцентрични представи за направата на световния ред, все още са пастирили горещата си памет за *теоцентризма* на отиващото си Средновековие;

– българското му Отечество и обитателите му са обсебени от агарянския политически гнет, от гръцкото религиозно иго и от малоценностните забегки на юродивите *свои* по гръцкостта.

Това пресъздаване на хронотопа на средновековната българска история с каноничната памет на Паисиевото робско съвремие, бележи специфичните послания на „История славянобългарска” за *свръхвеличавото в теополиса на историята*, когато България е имала духовно-политическата си свобода.

Ако тези са необходимите и достатъчни предварителни теоретични бележки, то нататък, вярвам, ще е по-лесно да се разпознае *защо отец Паисий, идеологът на “това люто време”*⁹, *обсебен от малоценностната робска комплексираност на своето тук-и-сега и (свръх) компенсаторните ѝ механизми*¹⁰ и *завладян от диктата на каноничната памет на средновековната християнска историография*¹¹:

– се позовава на *основния християнски мит* за авторитарната воля на Бог-отец в сюжетната направа на историята

– и *сам сътворява едно фикционално видение* за *свръхпревъзходството* на отколешните българи и тяхното *преславно тогава*, когато *дръзки свои* царе, авторитетни архиереи и *преблагословени* светомъченици са били *първотворците* в световната история и култура.

Що е то *авторитарна етика*?

За да се осъзнаят дълбинните психични подтици на колективното несъзнавано, което фиксира „История славянобългарска” в абсолютния авторитет на Бог-отец и мери (не)значителното, (без)славното и (без)честното в теополиса на историята със старозаветната¹² патрицентрична мяра за доброто, което се награждава, и злото, което се наказва,

е необходимо да се детайлизират теоретичните измерения на авторитарната етика.

Що е то авторитарна етика? Какви са съдържанието и структурата ѝ? Кои са нейните доминанти и каква е тяхната класификация?

В търсене на отговора на тези въпроси, Ерих Фром доказва, че във всяка система, управлявана от диктата на авторитарната етика, се открояват повтарящи се детайли, които изписват нейното съдържание. Такъв повтарящ се компонент от съдържанието на авторитарната етика е *господството на авторитета* (държавата, религията, семейството, господстващото обществено мнение), чиито закони се интернализират от страна на подчинените. Веднъж възприели върховната власт на авторитета, твърди Фром, подчинените вече не се съмняват в мъдростта на решенията му, а ги изпълняват, без да ги подлагат на оценка.

В структурата на авторитарната етика пък правомощията във властта се предопределят от учредените от авторитета правила за това *кое е добро* и *кое е зло*. Формално погледнато, отстоява Фром, авторитетът отрича способността на човека да познава доброто и злото, защото авторитарните норми на властта претендират, че превъзхождат индивидуалните норми. Тези авторитарни норми, пречупени единствено през гледната точка на властимащите, всъщност категорично пренебрегват волята на подчинените, защото авторитарната етика безапелационно отхвърля възможността им самостоятелно да разпознават доброто и злото. Логиката на авторитарността, такава, каквато е описана в теоретичната психоаналитична система на Фром, следователно е: който спазва закона, той ще бъде подобаващо почитан, но пък и непременно ще бъде наказван, когато го нарушава. Авторитарната етична система, която постулира, че главната човешка добродетел е *послушанието*, а *непослушанието* е основният човешки грях, откроява *бунта срещу властта на авторитета* като *най-тежкия грях*, защото именно бунтът поставя под съмнение “правото на властта да установява норми и нейната главна догма, че тези норми се създават именно в интерес на подчинения народ”¹³. “Такава една система – обобщава Е. Фром – се основава *не на познанието и разума, а върху страхопочитанието и върху чувството на подчинения за слабост и зависимост от властта, от “авторитета”*”¹⁴.

За настоящото писане от особено значение е и изясняването на теоретичните разновидности на авторитета. Е. Фром описва две такива разновидности и те са: *рационалният авторитет* и *ирационалният*

авторитет. Най-съществените им психографски характеристики съответно са:

– *Рационалният авторитет*, който осъзнава своята преходност, настоява за оценката на подчинените, защото вярва, че хората са равнопоставени. Този авторитет разчита главно на компетентността и *не* изпитва непрекъснатата необходимост да заплашва, експлоатира и да очаква от подчинените ирационалното им благоговение, защото сам не вярва в никакви илюзорни свои *свърхвъзможности*.

– *Ирационалният авторитет* пък черпи енергията си от властлюбието, а механизмите на абсолютната му власт се задвижват от *насилието и страха*. Според етиката на ирационалния авторитет критиката е абсолютно недопустима, защото по самата си природа властта му се основава на неравенството, което включва и неравенство на ценностите¹⁵.

“Това знае само бог със своите свети присъди”¹⁶

Внимателният прочит на “История славянобългарска” подсказва, че *тя от край до край е фиксирана в етичната норма на авторитарната етика, в която главният авторитет е Бог-отец*. Преди обаче да подиря дълбинните психични основания за възможния отговор на въпроса *кой е Бог-отец според “История славянобългарска”*, ми е нужна още теория. Заради целите на писането, систематизирам най-същественото от представата на Е. Фром за еволюцията в образа на старозаветния Бог-отец, която той застъпва в книгата си “Ще бъдете като боговете”¹⁷.

В най-ранния стадий от еволюцията на религиозното и етично мислене на староеврейския народ образът на Бог-отец, твърди с основание Фром, е разгърнат като образ на *абсолютния диктатор*. Опорите в теоретичната представа на Фром са следните: в първия стадий от развитието на образа Бог-отец се налага като безапелационен творец и безапелационен разрушител на вселената, която, веднъж създадена от Него, сетне може да бъде усъвършенствана или разрушавана, а какво ще се случи, зависи само от личната воля и намерение на Твореца. В този стадий от развитието на идеята за Бог-отец актът на неподчинението се тълкува *еднозначно, като акт на грехопадение*, което предизвиква:

– *божието насилие над подопечните на Бог-отец (Бог-отец прогонва Адам от рай, защото е пренебрегнал завета да не посяга към забранения плод, плода на познанието)*;

– *безмилостните божии присъди над провинилите се пред Него (“И рече Господ Бог: Ето Адам стана като един от Нас да познава добро и зло; и сега – да не простре ръка да вземе дървото на живота, та като вкуси да заживее вечно”¹⁸ – така размишлява божественият Отец по повод непослушанието на Адам, а преведено на езика на авторитарната етика, това означава, че Бог-отец е почувствал върховната си власт застрашена; и за да не стане Адам богоравен, Той го наказва да остане смъртен)¹⁹.*

Безкомпромисен като Богът на Адам е и Бог-отец от “История славянобългарска”. Ред след ред Паисий напластява характеристиките в авторитарния му образ, за да го открои като тоталитарния изначален всевселенски Отец, чиято *власт се храни от неравенството и разчита на подчинението и страха*. Неразгадаем за прозренията на смъртните човечи е и ирационалният божествен разум²⁰, а божии награди и присъди се почитат като висш и богомъдър Закон²¹. В авторитарната етична система на Бог-отец от „История славянобългарска” най-непростимият грях е опитът на смъртните да се съмняват в божия авторитет, като възпрепятстват плановете му или мерят сили със своя първоотец... Бунтът на подобни богоненавистни човечи срещу божественото всемогъщество, който застрашава монопола на божията власт, се титулува като *безумие* и се наказва със смърт или с духовно изгнаничество²².

Главният въпрос, на който писането ми търси отговора, е *може ли абсолютният авторитет, комуто да се покланят (бого)човеците в теополиса на историята в “История славянобългарска”, да е някой друг, а не Бог-отец?*

И отговорът е: единственият авторитет, в чиято правомерност читателите на “История славянобългарска” не биха могли да се усъмнят, наистина е авторитетът на Бог-отец. Всички други възможни авторитети, каквито биха могли да бъдат и държавата, и религията, и семейството, и общественото мнение, са с подчинен статут в условията на игото, защото:

– българите, които са под агарянския политически гнет, *отдавна вече нямат своя държава;*

– *православието, което българите почитат отколе, е под гръцката патриаршеска опека;*

– *българските фамилии, когато Другите безчестят родословната чест, са все нещастни фамилии;*

– *общественото мнение във възрожденското публично пространство е белязано от диктата на чуждата мисловност...*

И тогава, когато българите се чувстват като *чужденци* в своята земя, само Бог-отец, който сам е допуснал агарянския гнет, *защото такъв е бил планът на ирационалния му разум и авторитет*, може да разпознае, че поробените покорно търпят изпитанието и непоколебимо вярват, че божията мъдрост е непостижима.

И тогава, когато всичко *свое* сякаш е изгубено, само Бог-отец, който е *над* всички, може да прояви авторитетната си щедрост към търпението на българите и *да ги награди според достойнството на делата им*. Все той, който обича българите, *в това е повярвал “един монах тъмен”*, който е *оцветил с вътрешната си сетивност видението на колективното несъзнавано*, ще накаже и техните насилници, защото така повеляват недостойните им дела²³.

Мотивацията на избора Бог-отец да бъде извисен до пиедестала на върховния идол в идеологията²⁴ на поробените, може да бъде подирена и в културноестетическия контекст на Паисиевото съвремие. Фактите показват, че когато в средата на осемнадесети век Паисий събира своето съчинение, българинът е “*пред прага на новото време*”²⁵, но ще мине повече от столетие, преди да се реши да го прекрачи. В тази ситуация на прехода, в която живее Паисий, въздействието на християнската доктрина върху направата на историята все още е твърде могъщо²⁶. Затова и историкът на българите, който освен всичко друго е и православен Светогорски монах, силно почита своя Бог-отец и убедено вярва, *че историческият процес се ръководи не от човека, а от божията промисъл, от божията воля и от божията цел*. Защото само Бог-отец, *настоява последователно “История славянобългарска”*, е онзи всемогъщ и почитан авторитет, който *знае как да изпраща в плен и заустение, а сетне знае и как да събира народите и да ги издига отново*²⁷. И ако има и други значими Отци-водители в историята, които с делата си творят добро или пък зло, то те са избрани да бъдат такива от самия Бог-отец, а с онова, което оставят по пътя си, те само изпълнят предназначенията в божествения план²⁸.

“Такава уредба и управление имали”²⁹ българите

Веднъж центрирана около ирационалния авторитет на Бог-отец, властта сетне се *преразпределя* между Отците, *старозаветните и земните владетели*, които имат отношение към теополиса на историята в “История славянобългарска”. Всеки от тях е пряко подчинен най-напред на Бог-отец, а сетне на своя старозаветен или земен Отец, а делата им, мерени с авторитарната етична мяра, ги открояват като:

– *боголюбими*, те са онези, които следват логиката на Бог-отец, без да мъдруват сложно дали божията промисъл е за добро, или за зло, а Бог ги награждава подобаващо³⁰;

– *богоотстъпници*, те пък са онези, които се бунтуват или дръзват да гневят своя Бог, а Бог наказва и тях, и всички, с които са обвързани³¹.

Делата на богобичаните и богоненавистните Отци *под* Бог-отец могат да се *подредят* и систематизират в два функционални йерархични реда:

I. Ред първи, това е *старозаветният teos*, или *царството на Бог-отец*, обитавано от благонадеждните божии любимци (Ной, Сим, Афет, Евер, Аврам), но и от греховните божии противници (Хам, Неврот).

II. Ред втори, това пък е редът на *земния polis*, или *отколешното свободно царство на средновековните българи*, където господаруват:

– *Патриархът*, символ на верската самостоятелност, а *под* него са българските архиереи;

– *Царят*, символ на военно-политическата държавност, а *под* него са мъжете от дворцовата аристокрация и мъжете с войнска чест³²;

– *Светомъченикът*³³, аскетичният постник, застъпникът пред Бог-отец за телесното здраве и духовното благочестие и култура на българското отечество³⁴.

Обособяването на двата функционални реда, които са взаимозависими и взаимопроникуващи се, се налага от факта, че по-висок в йерархията на ценностите в етичната авторитарна система е *старозаветният teos*, защото е първичен, а *земният polis*, който е вторичен, е *под* небесния и повтаря поведенческите модели от (без)паметните дела на старозаветните *първоотци*³⁵. Върховната намеса на Бог-отец и в първия, и във втория ред на теополиса гарантира правомерността на последиците за всички (не)допустими деяния на (под)небесните Отци-водители, защото само Бог-отец, настоява Паисий, знае дали да възпира случайните събития в (под)небесната му вселена.

Такава, описана вкратце, е дълбинната психологическа мотивация на колективното несъзнавано, което изтласква ирационалния авторитет на Бог-отец в центъра на властовата парадигма, а *под* Него, в йерархично степенувани редове, разпределя авторитарната власт и между (под)небесните Отци, тълкувайки историята *патрицентрично*.

А защо чрез видението на отец Паисий несъзнаваната психика на поробените българи възражда паметта за плодоносната своя история, без да поглежда назад към величавите сюжети в античната

*история и култура*³⁶, ти, любомъдри ми читателю, ще узнаеш, ако почетеш и нататък!

Към психоаналитичната теория на комплекса за малоценност и стремежа към (сврѣх)компенсация и защита

За да се разкрият дълбинните психологически подтици на архетипното в колективната несъзнавана психика, които активизират фикцията за величавата история на *превеликата* свободна България, на *преславните* свободни българи и на *пресветлото* свободно българско, трябва по-напред да се изясни психоаналитичната специфика на чувството за малоценност, стремежа към (сврѣх)компенсация и защита, в смисъла на теорията на Алфред Адлер. Като теоретизира произхода и развитието на комплекса за малоценност, неговите последствия и психичните му компенсации, Адлер доказва, че телесната и духовна малоценност водят до затруднен психичен живот, защото постоянно влияят “върху психиката, действията, мисленето, сънищата, избора на професия, художествените наклонности и способности”³⁷. Малоценностният психичен процес според Адлер протича по следната схема: поради ниската самооценка на засегнатия психичната му структура се подсилва и тя изгражда активна (сврѣх)компенсаторна надстройка, която търси и открива защитна ръководна линия, насочена към намаляване на несигурността и повдигане на чувството за лично достойнство. За да се спаси от травмиращата реалност, личността, заредена с малоценностна чувствителност, се устремява към някаква фиктивна цел, която да обхване хаотичното в психиката и да го трансформира по начин, който може да се възприеме поносимо. Така се поражда иреалните представи и фикции, които намаляват непълноценното себеусещане. Колкото по-могъщ е малоценностният натиск, отстоява А. Адлер, толкова по-могъща е и силата, необходима за заработването на активна и безопасна защитна цел, а когато чувството за малоценност е особено травмиращо, засегнатият сврѣхкомпенсира чрез демонстрация на превъзходство и власт над другите³⁸.

Приложението на описания от Адлер психичен процес към дълбинните пластове на колективното несъзнавано, отразено в “История славянобългарска”, може да извади наяве онова психично, което е активизирало *сврѣхкомпенсаторната* амбиция на Паисий, *идологът на нацията*, да презре болящото си тяло, независимо от жертвената цена³⁹, за да събере паметта за разпилените идоли на племето и да защити

обременените си съвременници от кризисното им тук-и-сега, *където се възпроизвежда комплексът за българската робска малоценност*⁴⁰.

Бягство от несвободата⁴¹

Какво предлага робството на Паисиевите българи?

Игото, което е катадневната им съдбовност, започва в средата на XIV век⁴², върви през погибел и разруха и, както знаем от документите на историята, то не свършва и след съставянето на “История славяно-българска” през 1762 година. Равносметката е: отец Паисий, неговите предци, съвременници и следовници *все са били, все още са и отново ще бъдат* поробени. В херменевтиката на игото, когато Другите мърсят изконното в идологията на българско, потиснатите от чуждия гнет развиват *могъщ хроничен комплекс за малоценност*, а изтезаваното тяло на нацията и поголовно травмираната национална психика търсят и откриват такава трайна ръководна защитна цел, която може да направи поносими травмите на националното тяло и дух. Единствената дълготрайна ръководна защитна линия, **антитезата на Хаоса, когато българското е отсъствало от Големите разкази на Голямата история**, е линията, връщаща *назад* към защитеното убежище на грандиозната *своя* История. И отец Паисий, с интуициите си за съдбовност и обсебен от болката, която разяжда плътта и изгаря ума и сърцето, пръв разпозна, че тук-и-сега, в преизподнята на теглото, трябва да се разкаже за *другото* българско и неговото *отколе*, когато разумът е будувал и *свои* Отци⁴³ са *първотворили* светлото име на българите. Така оживяват чудните видения за желаната *своя* История, *пребогата* с приказно изобилна и щедра земя⁴⁴, с мир и любов, с царско достойнство⁴⁵, с куража на безпаметно смели предци⁴⁶, с възторга от дръзки победи...⁴⁷ *И със срама на Другите*⁴⁸, *когато Те са ни почитали и са купували свободата си*⁴⁹, *защото Ние сме били над Тях*⁵⁰. И тогава, запленил от бленуваното *било* в теополиса на историята, Паисий разголемява достойното българско и то оживява *пребогато, прелюбимо, премогъщо, предостойно и преславно*, *такова, митично обемно*, каквото е могло да **свърхкомпенсира всичките отсъствия на Паисиевото тук-и-сега**. Така, провокиран от кризата на робската малоценност, пътят на “История славянобългарска” става път *назад*:

- път към *своята* История;
- път, прицелен във *видението на отнетата свобода*;
- път *труден*⁵¹, пълен с перипетии;

– път, *извървян заради вечното завръщане към свещения Център, където се е раждало, хранило и отглеждало трайното, вечното, пълното и високото българско*⁵².

Манипулативният почерк на Паисий, който е обсебен от *свръх*-компенсаторната амбиция да преодолее малоценността, за да претокрие достойното, е очевиден: той събира и компилира от различни, често твърде противоречиви свидетелства, сетне поразширява и поукрасява⁵³, а когато истината за *билото* на българите предизвиква и травми, историкът задълго забравя, че достойнството на историята е в документалната ѝ автентичност⁵⁴. Съвсем очевидно е, че историческото познанието на Паисий е съвсем недостатъчно и той самият не укрива това. И още по-очевидно е, че не разумът и познаването на фактите, а малоценностната психична чувствителност на нацията и “жалостта за моя български род”⁵⁵ предопределят представата за (не)значителното в идеологически оцветената концепция за теополиса на историята, която *от край до край е премислена манипулативно и е конструирана така, както би могла да обслужва предпоставената компенсаторна цел: да изтръгне българите от робската им меланхолия и малоценност*. Затова, когато истината е неудобна, Паисий я изрязва без свян и на нейното място подлепва⁵⁶ неистина, която връща *назад*, към бляна за свещеното Начало⁵⁷, когато, *така му се е привидяло на светия йеромонах Паисий*, е било проектирано и великобългарското начало. Само такава могъщо емоционално-психично преселение от Хаоса на покосените надежди в обетованата земя на историята, когато и където се повтаря митичният ритуал на “in illo tempore ab origine”⁵⁸, където е Бог-отец, *а Той е обичал българите*, и Ной, *чрез когото пък ще пребъдат*, е могло да причасти поробените и да ги накара отново да се почувстват сигурни и достойни. **Така започва дългото свръхкомпенсаторно бягство на колективното несъзнавано от несвободата на Игото към свободата на Историята, от чиито фантазни видения се завързват и развързват сюжетните нишки на първия от Големите разкази на Българското възраждане**⁵⁹ – този за пътя *назад*, но не в чуждостта, а в Светлината на *своята* История, която пастри достойната памет за *Отците-първотворци* и със спомените за тяхната слава и свобода може да поумие срама на юродивите му отцеругатели.

Този пръв от Големите разкази на Българското възраждане започва така:

“О неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език? Или българите не са имали

царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взимали данък от силни римляни и от мъдри гърци. И царе, и крале са им давали своите царски дъщери за съпруги, за да имат мир и любов с българските царе. От целия славянски род *най-славни* са били българите, *първо* те са се нарекли царе, *първо* те са имали патриарх, *първо* те са се кръстили, *най-много* земя те завладели. Така от целия славянски род били *най-силни* и *най-почитани* и *първите* славянски светци и просияли от българския род и език (...)⁶⁰

Този пръв от Големите разкази на Българското възраждане завършва така:

“Но турците *по божия воля* в това време надвили и взели Търновград и *поробили* и *завладели* цяла България. *Оттогава* и *досега* те *държат* в *робство* и *угнетяват* българската земя”⁶¹.

А сетне се завързва сюжетният възел и на втория от Големите разкази на Българското възраждане – онзи, за тъмнината на Игото и Майките, които плачат...

БЕЛЕЖКИ

¹ Терминът *теополис* е двусъставен и съдържа в структурата си както представата за божественото, символизирана от *Бог-отец* (*teos*), така и идеята за *организираната средновековна общност* (*polis*), когато българите са били свободни. Посоката на теоретичната детайлизация на теополиса отчасти е подсказана от изследване на Стивън Тулмин. Вж. **Тулмин, С.** Космополис. Скритата програма на модерността. С., 1994, 94, с. 85–7.

Отказът да се работи “наготово” с теорията на Тулмин за космополиса и въвеждането на термина *теополис* в моето писане се мотивира с факта, че теорията на Тулмин е изградена върху основата на класическите гръцки представи, затова тази теория се нуждаеше от преинтерпретиране, съобразено с културноестетическата специфика на Българското възраждане, чиито страсти и потреби пресъздава “История славянобългарска”.

² *Несъзнаваното* се тълкува в измеренията, които му задава аналитичната психология на К. Г. Юнг. В своята теория Юнг разширява психографските измерения на несъзнаваното и към пласта на личностното несъзнавано, фиксирано в периметъра на индивидуалния човешки опит, което Фройд вече е теоретизирал като *Id*, Юнг добавя и архетиповете на колективното несъзнавано, представено като психичен субстрат, който има надличностно естество и “внедрява” в индивидуалната психика архаични и универсални типови образи.

Важно е да се подчертае, че според Юнг несъзнаваното съдържание на архетипа може да се променя, т. е. архетипът има не само статична, но и динамична природа, и тази динамичност се оцветява от вътрешните психични събития на индивидуалното съзнание, в което се появява. Вж. **Юнг, К. Г.** Архетиповете и колективното несъзнавано. С., 1999, с. 11–47.

Сред архетиповете на колективното несъзнавано за моето писане е особено важен *архетипът на Бащата*, защото представата за теополиса на историята в “История славянобългарска” е силно фиксирана в Бащата и неговите символи. В изследването бащата се мисли не като емпиричния родител на една или друга личност, а като идеалния тип, в който са систематизирани опорите на бащиния принцип. Вж. **Фром, Е.** Любов, сексуалност, матриархат. С., 2006, с. 17 и сл.

³ Тук се прилагат схващанията на Е. Фром за авторитарната етика, които нататък се детайлизират. Вж. **Фром, Е.** Човекът за самия себе си. Въведение в психологията на етиката. С., 2005, с. 24–30.

⁴ За доминацията на патрицентричното господство в “История славянобългарска” виж **Кръстева, М.** От “семеството: начин на употреба” към нещастната патрицентрична фамилия: начини за (зло)употреби. – Славистика III. В чест на Международния славистичен конгрес в Охрид 2008, с. 184–205.

За да съм по-близо до символния език на “История славянобългарска” и каноните на ранновъзрожденската историография, вместо образа *Баща* тук въвеждам в употреба образа *Отец*, който у Паисий е *събирателен*: това е онзи колективен обект в теополиса на историята, в който се фиксира колективното несъзнавано, когато възпроизвежда историческите си видения за слава и свобода.

⁵ Тук и нататък се цитира по **Хилендарски, П.** Славянобългарска история. С., 1989, с. 114.

За улеснение на четенето нататък, цитатните фрагменти от “История славянобългарска”, които илюстрират правомерността на застъпената в изследването теза, се привеждат в бележките под линия, като в малки скоби се отбелязва цитираната страница. Курсивът в цитатите навсякъде е мой – М. Кр.

⁶ “*Афет имал един син, наричали го Мосхос.* На неговото племе и род се паднал нашият славянски език и се наричал Мосхосов род и език” (с. 45).

⁷ “Откак българите минали Дунава и се заселили в Тракия, Македония и част от Илирик, *имали свое царство и самостойна държава 980 години*” (с. 88).

⁸ “Когато чедата Агарини и Измаилови *насилили*, и бог ги пусал да победят много царства и кралства, *тогава дошъл краят и на българското царство и то паднало под агарянска власт*” (с. 88).

⁹ **Хилендарски, П.** Цит. съч., с. 41.

¹⁰ Тук се прилагат психоаналитичните представи на Алфред Адлер за комплекса за малocenност и неговите компенсаторни защитни механизми. Вж. **Адлер, А.: 1)** Индивидуална психология. Практика и теория, т. 1. С., 2004, с.

34–8. 2) За нервния характер. С., 2007, с. 30–72; 3) Човекознание. С., 2007, с. 76–84.

¹¹ Тази представа се оформи под влияние на **Колингууд, Р.** Идеята за историята. С., 1995, с. 48–64.

¹² Плодоносни са изводите на В. Смоховска за старозаветния библейски метатекст у Паисий. Изследователката правомерно посочва, че: “Старозаветните етични норми, господстващи в историята на израилтяните, управляват и историята на средновековна България в труда на Паисий”. **Смоховска, В.** Национално своеобразие на литературата на Българското възрождане. С., 2003, с. 39. Моето изследването приема тази теза за правомерна и я осмисля в *неизследвана досега психоаналитична посока*.

¹³ **Фром, Е.** Човекът за самия себе си..., с. 27.

¹⁴ **Пак там**, с. 26. Курсивът е мой – М. Кр.

¹⁵ Вж. подробно **Фром, Е.** Човекът за самия себе си..., с. 24–28.

¹⁶ **Хилендарски, П.** Цит. съч., с. 38.

¹⁷ Вж. **Фром, Е.** Ще бъдете като боговете. Радикално тълкуване на Стария завет и неговата традиция. С., 2005, с. 23–68.

¹⁸ Битие, гл. 3, стих 22. – **Библия**. С., 1991, с. 4. Курсивът е мой – М. Кр.

¹⁹ Вж. подробно **Фром, Е.** Ще бъдете като боговете..., с. 28 и сл.

²⁰ Срв.: “*Но кой ще постигне ума Господен или кой ще последва неговите съвети, за да възстанови пак и събере разпръснатите и изцери съкрушените? Това знае само бог със своите съвети и присъди*” (с. 38).

²¹ Срв.: “*Дивни са присъдите на бога, неизследима е бездната на неговите съвети за управлението на тоя свят и за промисъла, с който управлява царствата на тоя свят – раздава ги, променя, пренася и когато иска, погубва и пак възстановява*” (с. 38).

²² “Издигнал се някой си Нерот от Хамовото племе. (...) Този богопротивен Неврот изпърво събрал своите хора, що били на земята, и им рекъл: “Да започнем стълп [кула] на земята, да е висок до небесата. Ако настане пак потоп или огън на земята, да не може бог да ни погуби, както погуби първите хора на земята.” Така замислил този Неврот богопротивно дело. И послушали го всички хора и почнали да правят стълп. Трудили се четиридесет години и го издигнали високо до облаците. И едни падали от силен вятър и се пребивали, а други умирали от слънце и от студ. И падала тая сграда от вятъра и ги убивала, и безброй човеци загинали в това дело. Но Неврот не се отказвал от своето намерение и искал да изида тоя стълп до небесата. Но милосърдният бог видял как човешкото безумие и измама се трудят залудо и им забранил – да не се богопротивят и да не се мамят напразно. Там разделил езиците им на седемдесет и два, а те всички забравили първия си език и не си разбирали един другиму кой що говори, забъркали се и изоставили да правят оня стълп.” (с. 43–44).

²³ Срв.: “И голямо насилие търпят несправедливо в тия времена от гръцките владици, но българите ги приемат благоговейно и ги почитат като

архиереи, плащат им двойно дължимото. Затова ще приемат от бога своята награда за простотата и незлобието си. Така и ония архиереи, които с турска сила, а не с архиерейски закон причиняват на българите голяма обида и насилие, и те по своите дела и безсъвестност ще приемат своята награда от бога, както е казано: *въздай всекому според неговите дела*” (с. 103–104).

²⁴ *Идологията* идентифицира природата на ефективните идоли, типа преклонение пред тях, жертвите, които им се принасят и (не)съвместимостта им с идеята за Бог. Вж. **Фром, Е.** *Ще бъдете като боговете...*, с. 53 и сл.

²⁵ Образът е на **Св. Страшимирова** от книгата ѝ *“Българинът пред прага на новото време”* С., 1992.

²⁶ Вж. **Колингууд, Р.** *Цит. съч.*, с. 50.

²⁷ Срв.: *“Може в летописите и историите на евреите да се узнае как много пъти ги предаваше в плен и запустение и пак ги събираше и закрепваше в тяхното царство, както и сега се вижда от упадъка на източното гръцко и българско царство”* (с. 38).

Или: “И издигнал бог царството на българите против гърците и смирявал ги бог много пъти с тоя малък и прост български народ. Най-сетне те намерили толкова хубава и изобилна земя. Римското царство било силно и славно на земята, но българите посред гърците и римляните усвоили и завладели много земя и царували през толкова години самостоятелно и славни. Понякога гърците ги побеждавали и искали да ги покорят под своя власт, но бог отново издигал силни и храбри царе у българите и тъй те пак побеждавали и освобождавали своя български народ от гръцко и римско поробване, както по-нататък се казва в тази историйка за десет царе и двама крале, които били най-силни и благополучни между другите български царе. Виж техните дела, читателю, и познай истината. Тук накратко написахме (за тях)” (с. 47–48).

²⁸ Срв.: *“С какво бил най-много знаменит цар А с е н стари? Понеже сам бог го избрал, помазал и затвърдил на българския престол. Царството било съвършено пропаднало и опустошено от гръцката власт, но пак бог издигнал тоя цар Асен, в неговата ръка обновил българския скиптър и царството и покорил под него гръцките царе и кесари. И много години давали данък на тоя цар и на неговия син, както се казва по-преди за тоя благочестив цар Асен стари”* (с. 96, разредката – П. Х.).

²⁹ **Хилендарски, П.** *Цит. съч.*, с. 101.

³⁰ Срв.: *“Евер не послушал Неврота, неговият дом и синовете му не отишли да помагат на Неврота за онзи стълп. Евер се боял от бога и в неговия дом само останал онзи пръв и стар език”* (с. 44).

³¹ Срв.: *“Така Самоил заради проливането на невинна кръв, когато избил своя царски род, прогневил много бога и бог изпратил гнева си върху него и върху цяла България и ги предал на гръцки ръце за много време, както ще се каже”* (с. 64).

³² Срв.: “Докато българите царували, поставяли *патриарх и епископ* от своя български род и търновският патриарх поставял архиепископ в Охрид. *След патриарха пръв бил охридският, по него преславският, после софийският.* В Охрид, Преслав и София българските царе имали царски дворци и седали велики барони, поддържали българската войска и събирали данък от народа. Тук имали архиепископи, *първи след патриарха.* Така и във Видин имало велик барон и четвърти архиепископ *след софийския архиепископ.* Така българските царе имали четирима барони, или беглербегове, *след царя,* които са управлявали българската войска; също така и четирима архиепископи или митрополити, които били *след търновския патриарх* и които имали *под своя власт* много епископии из България над българския народ. *Такава уредба и управление имали*” (с. 101).

³³ Срв.: “Тук събрахме накратко имената на българските светци, колкото са просияли от българския народ в последно време” (с. 104).

³⁴ “Свети Й о а н Р и л с к и прекарал в Рилската пустиня много години богоугоден и свет живот и претърпял много напасти от бесовете и свършил своя живот в тая пустиня, и неговите мощи и досега цели и нетленни почиват в неговия манастир. *От цяла България се стича народ да се поклони на мощите на светия отец Йоан. И получават голямо изцеление и душевна полза българите, които с усърдие дохождат при него и в неговата света обител на поклонение*” (с. 108, разрезката – П. Х.).

³⁵ Срв.: “Светият крал Т р и в е л и я се възцарил след крал Батоя. И той също бил благополучен, великодушен и мъдър, след това и свет и велик божи угодник. Тоя крал нападнал маджарите, покорил ги под своята власт и им наложил голям данък и тегаба заради ония българи, които били изгонили и угнетявали в началото, както казахме. Затова тоя свет крал, велик предводител и български светилник, наказал много аварите и маджарите. Бог го дарувал на българския народ за велика полза, *както Мойсея на еврейския род* и Константин на латините и гърците, така и него на българите” (с. 93, разрезка – П.Х.).

³⁶ Така, с поглед *назад*, към отминалото величие на Елада и Рим, се отваря Ренесансът в Западна Европа. Българският път е различен и за това има дълбинни психологически причини.

³⁷ Адлер, А. За нервния характер..., с. 46.

³⁸ Вж. цитираните в бележка № 10 съчинения на А. Адлер.

³⁹ Срв.: “Така аз *презрях своето главоболие, от което много време страдах, така и от стомах много време боледувах – това презрях поради голямото желание, което имах.* И от много време погребаните и забравени неща едва събрах заедно – написах речи и думи” (с. 114).

⁴⁰ Интересно е изследването на Д. Лилова, което обследва “езика на кръвта”, захранващ комплекса за малоченност във възрожденската общност. Вж. Лилова, Д. Непрестъпната яма на историята. – Език и литература. LI (1996) № 3–4, с. 70–82.

⁴¹ Образът *бягство от несвободата* е контрапункт на образа *бягство от свободата*, сътворен и тълкуван в психоаналитичната теория на **Е. Фром**.

⁴² Според Пансий: “Турците завладели българската земя и царство в *1370 година*” (с. 86).

⁴³ Юнг приема, че Бащата символизира колективното съзнавано, което е в светлата част на психиката, където е разумът. Бащиният принцип е логосът, който се бори, за да се освободи от първичната топлина на майчината утроба. Майката, в отличие от Бащата, символизира несъзнаваното с неговите инстинкти и психични сенки. Вж. **Юнг, К. Г.: 1) Психология и алхимия**. Плевен, 2001, с. 117. 2) Архетиповете и колективното несъзнавано..., с. 105.

⁴⁴ Срв.: “Така българите намерили *добра и изобилна земя и се заселили*” (с. 46).

⁴⁵ Срв.: “Като знак на *царския печат* имали *лъвско изображение*. Това означавало, че българският народ бил силен във война и войска като лъвове, малък народ, но *имали славно име и много пъти са взимали данък от кесарите*” (с. 91).

⁴⁶ Срв.: “Но не били научени да се *покоряват на царе, а били свирепи и диви, безстрашни и силни във война, люти като лъвове*. Един отивал срещу десет без страх, както и досега от север излиза *всесилен и мощен във война и бран народ*. Такива били в началото *българите, силни и яки във война*. В първата част на Барония, на лист 567, пише: “*Българите са страшни за целия свят, малък народ, но непобедим*.” Така и гърците пишат в своите истории: “*Българите са диви и непобедими във война*.” И пак: “*Лют е българският народ и непобедими са във войните*. Много пакости са правили на гърците и римляните, затова ги наричат така” (с. 48).

⁴⁷ “Когато Асен Велики се върнал от арапската война, *гръцкият цар Лъв го срещнал с голяма почит като победител. Така с царска воля в светския и духовен съвет му дали царска титла и венец, нарекли го Асен Велики, пръв български цар*” (с. 53).

⁴⁸ Срв.: “В лято Господне 678 цар бил Константин Погонит, във времето на шестия събор. *Българският народ се засилил и възмогнал много*. В това време се вдигнал българският крал Батоя, силен и страшен за гърците. Летописецът Теофан говори: “*Когато, прочее, българите дойдоха срещу кесаря с голяма сила, той пожела да се помири и обеща да им дава данък всяка година, ако и това да беше голям срам за римското царство. Голямо чудо било да се чуе как тоя римски цар взимал данък и от турците, а и от други околни царства, но от тоя страшен народ бил победен и давал данък на крал Батоя*” (с. 50).

⁴⁹ Срв.: “Цар Анастасия изпратил на българите злато и дарове и *си купили мир*” (с. 49).

⁵⁰ Срв.: “После светият крал Тривелия бил завзел цялата маджарска земя. И владели я българите много години, и *имали маджарите за свои данъкоплатци*” (с. 48).

Или: “Затова после във времето на Юстиниана Велики българите нападнали Тракия до Едрене. *Цар Юстиниан не могъл да им се противопостави*, пратил на българите пълна колесница злато и многоценни дарове и сключил с тях мир, та българите взимали данък и от Юстиниана в онова славно негово царство” (с. 49).

⁵¹ За символиката на *трудния* път виж **Елиаде, М.** Митът за вечното завръщане. С., 1994, с. 27 и сл.

⁵² За архетипа на вечното завръщане към символиката на Центъра виж **Елиаде М.** Цит. съч., 20–26.

⁵³ Срв.: “Аз, Паисия, йеромонах и проигумен Хилендарски, *събрах и написах, от руските прости речи преведох на българските и славянски прости речи.*”; “Затова положих много труд за две години *да събирам по малко от много истории*; и в Немска земя повече с това намерение ходих” (с. 114).

“Аз прочетох *много и премного книги* и много време търсих прилежно, но никак не можах да намеря. В много ръкописи и печатни истории *по малко, рядко и накратко се намира*. Някой си Маврубир, латинец, превел от гръцки една кратка история за българските царе, но съвсем кратко – едва се намериха техните имена и кой след кого е царувал.” “*От този Маврубир и от много други истории събрах* за много време същественото, *поразпространих и съставих тази история*” (с. 42).

“Твърде много обикнах българския род и отечество и *много труд употребих да събирам от различни книги и истории, докато събрах и обединих историята на българския род* в тая книжчица за ваша полза и похвала” (с. 39).

“И от много време погребаните и забравени неща *едва събрах заедно* – написах речи и думи. *Не се стараех според граматиката да нареждам речите и да намествам думите, но да събера заедно тая историйца*” (с. 114 и сл.).

⁵⁴ В “Ще бъдете като боговете” **Е. Фром** показва, че: “Писането на история винаги е и тълкуване на историята. Въпросът е дали тълкувателят има достатъчно знание за и уважение към фактите, за да избегне опасността за изпускане на някои данни, което се прави за подкрепата на една предпоставна цел” (с. 18).

⁵⁵ **Хилендарски, П.** Цит. съч., с. 114.

⁵⁶ За метода на *ножицата и лепилото*, с който се компилира в историята, виж **Колингууд, Р.** Цит. съч., с. 161–164.

⁵⁷ За символиката на Началото виж **Елиаде, М.** Цит. съч., с. 49.

⁵⁸ **Пак там**, с. 31.

⁵⁹ Припомням на читателите си, че за периода 60-90-те години на XVIII век се появяват и ръкописните исторически съчинения на Анонимния Зографец, а също и на йеросхимонах Спиридон Габровски.

⁶⁰ **Хилендарски, П.** Цит. съч., с. 40.

⁶¹ **Пак там**, с. 86.